

Hoever kan Europa oostwaarts reiken?

De vraag naar de grenzen van “Europa” is volop actueel. Na de toetreding van acht Centraal- en Oost-Europese landen in 2004 vroeg de EU-commissaris voor Mededinging mevrouw Neelie Kroes zich openlijk af, of een Europese Unie van 27 leden niet zou volstaan¹. Laat Bulgarije en Roemenië nog toetreden, dat is hun nu eenmaal beloofd. Maar daarna, zo vond ze, moet het gedaan zijn met de Europese gastvrijheid. Tenslotte is het zo al moeilijk genoeg om de Europese Unie te besturen en om deze enorme tanker in koers te houden.

Maar zo eenvoudig ligt het niet, want er zijn ook vandaag, na de uitbreiding met Bulgarije en Roemenië in Januari 2007, meerdere gegadigden, die zichzelf Europees genoeg noemen om lid te worden van de club. Denk maar aan Turkije, dat reeds in 1964 een Europa-akkoord met de Europese Gemeenschap tekende, of Oekraïne, dat het Europees lidmaatschap tot haar politieke prioriteit heeft gemaakt. Ook Kosovo wil met zijn zelfverklaarde onafhankelijkheidsstatus de Europese Unie binnenstappen. En welke redenen heeft het zogenaamde “Europa” uiteindelijk om ze uit te sluiten?

De Europese eenmakingsgedachte, zoals ze na de val van de Berlijnse Muur (1989) in de praktijk gestalte kreeg, brengt zo haar eigen dynamiek teweeg. De behoefte aan stabiliteit en veiligheid van de lidstaten speelt daarin een belangrijke rol. Elke nieuwe lidstaat, die is toetreden tot de Europese Unie, voelt zich onbehaaglijk in zijn rol als afgetekende buitengrens van de Europese Unie, en wil dus zijn burens betrekken bij het uitbreidingsproces. Het pleidooi van Polen, dat in mei 2004 samen met zeven andere Centraal-Europese landen toetrad tot de Europese Unie, vóór het lidmaatschap van Oekraïne is een sprekend voorbeeld.

De oostwaartse uitbreiding van Europa gaf aan de Europese Unie de kans om een oerfunctionalistische gedachte tot het kernpunt van haar Oost-Europabeleid te maken. “Europa” zou zijn lange schaduw over de postcommunistische ruimte laten vallen om er de weldaden van een liberale democratie te laten neerdalen. Het invoeren van markteconomieën in de nog instabiele landen van het voormalige Oostblok, de handel en nauwe associatie met de Europese Gemeenschap/Unie zouden de welvaart in Oost-Europa vergroten en, zo werd gehoopt, tegenstellingen en conflicten doen verminderen². Maar toen eind 1991 de Sovjet-Unie uiteenviel, werd de reikwijdte van het nieuwe Europa wel erg groot: kon Europa opnieuw, zoals Peter de Grote het indertijd door zijn cartografen liet uittekenen, tot aan de Oeral reiken?

Trouwens, hoe kan de Europese Unie haar grenzen hoe dan ook vastleggen, wanneer de eenmaking van Europa (het geografische Europa dan) tot de hoogste doelstellingen van de Europese Unie moet blijven behoren? Eén ding is zeker: het gelijkstellen van de Europese Unie met “Europa”, zoals wij dat nog dagelijks in de media horen, is achterhaald. Europa moet worden “herijkt”.

De hierna volgende overwegingen willen slechts elementen aanreiken voor een discussie over dit onderwerp. Ook in Vlaanderen moet immers een breed debat komen over onze deelname aan het Europese integratieproject. Dat er in ons land geen referendum komt over de toekomst van de Europese Unie, is te betreuren vanuit democratisch perspectief. Maar de bevolking kan

¹ http://ec.europa.eu/commission_barroso/kroes/index_en.html

² Jos de Beus (Universiteit van Amsterdam), “De blik van de politoloog...en de veerkracht van de democratie”, Lezing voor de Vereniging van Leraren Maatschappijleer in Eindhoven, 2 februari 2007, <http://home.medewerker.uva.nl/j.w.debeus>.

ook op andere wijzen haar inzichten over Europa kenbaar maken, zoals het Vlaams Parlement trouwens met haar “State of the European Union” op een creatieve wijze bewijst.

“Europa” heeft vele betekenissen

De vraag, die we stellen: “Hoever kan Europa oostwaarts reiken?”, is niet nieuw. Zij is in het verleden telkens opnieuw opgedoken, en zij werd op heel verschillende wijzen beantwoord. De belangrijkste reden daarvoor is wellicht nog steeds de geografische reden. Terwijl de grenzen van Europa duidelijk zijn afgebakend in het noorden, het westen en het zuiden, is dat niet het geval met het oosten. Het is dus inderdaad geografisch niet zo duidelijk waar Europa oostwaarts ophoudt.

Na de Tweede Wereldoorlog is het concept van een Europa dat zich uitstrekt tot aan de Oeral in de hoek gedrongen door de politieke scheiding van Europa, die de grote mogendheden in Jalta hebben bedongen. Europese staten in West en Oost zouden volgens verschillende ideologische en staatkundige principes gaan werken. De Verenigde Staten beloofden aanzienlijke hulp voor de naoorlogse wederopbouw via het Marshallplan. De ontvangers van de Marshallhulp waren de Europese staten, waaronder aanvankelijk ook de Centraal-Europese. Maar onder druk van de Sovjet-Unie moesten landen als Hongarije en Tsjecho-Slowakije, die trouwens reeds een eind weegs waren gegaan met de Verenigde Staten, op hun stappen terugkeren. Zij werden tegen hun wil in het Oost-Europese kamp ondergebracht. Het oostelijke deel van Europa groeide uit tot een communistisch bolwerk, gedirigeerd vanuit Moskou, samengehouden door de marxistisch-leninistische ideologie en door instellingen voor samenwerking op defensiegebied en economische samenwerking, zoals het Warschaupact en de Comecon. Al snel werd het verfoeide en gevreesde “Oostblok” niet langer tot (het politieke) Europa gerekend. Het échte Europa, dat waren de West-Europese staten, die zich democratisch hadden verenigd in de Europese Gemeenschappen, en die zo succesvol onder hun geïnspireerde leiders als een Jean Monnet of een Robert Schuman aan een gestaag voortschrijdende integratie werkten.

Toen de Berlijnse Muur viel in de herfst van 1989, was het Europees integratieproces op kruissnelheid. Met man en macht werd gewerkt aan verdere economische integratie, de eengemaakte markt en de eengemaakte munt. “Europa” werd stilaan maar zeker een geduchte concurrent voor economische reuzen, zoals de Verenigde Staten en Japan. Vanuit een naïeve vooruitgangsgedachte werd verondersteld dat politieke eenmaking de economische zou volgen. Politieke wetenschappers werkten originele ideeën uit over dit onderwerp, zoals de “spill-over”-theorie (samenwerking op één vlak brengt ook gevolgen mee voor integratie op andere domeinen) en de theorie van het meerlagige bestuur (naast de nationale staat spelen andere niveaus van besluitvorming een belangrijke rol: het lokale, het regionale, het supranationale). Op veiligheidsgebied was de Europese Unie erin geslaagd om de unieke formule van “soft security” (veiligheid door economische samenwerking en respect voor democratische principes en mensenrechten) tot de essentie van haar identiteit te maken. Zo’n breed veiligheidsconcept was mogelijk, mede omdat Europa voor de sterke arm van de defensie kon rekenen op de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie, de NAVO, en dus ook op de Verenigde Staten. “Europa” werd een keurmerk van democratische samenwerking tussen staten, die oorlogsgeweld politiek niet langer nodig hadden.

Centraal- en Oost-Europa was toen, tijdens de Koude Oorlog, niet de zaak van de West-Europese instellingen (en dus van het politieke Europa). De landen in die regio stonden onder de strikte hoede van Moskou. Dat veranderde met de val van de Berlijnse Muur. Plotseling

werd West-Europa medeverantwoordelijk voor de landen die zich hadden bevrijd uit het communisme. De ramp in het Oekraïense Tsjernobyl, toen nog deel van de Sovjet-Unie, ging zich met haar radioactieve neerslag tot in onze contreien op de gewassen aftekenen. Niets kon ons duidelijker maken dat internationale interdependentie op milieugebied een feit was. Gedaan dus met isolatie binnen de natiestaat; onderlinge solidariteit tussen staten in Oost en West was een zaak van welbegrepen eigenbelang. Bovendien ontstond de vrees dat migratiestromen, die op gang kwamen na de val van de Muur, de stabiliteit in Europa zouden ondermijnen. De volksbewegingen, die inderdaad (zij het niet zo massaal als gevreesd) ontstonden, maakten duidelijk dat ook mensen niet binnen hun staatsgrenzen te houden zijn, wanneer zij menen dat het elders beter is. Anderzijds werd de vrees voor immigratie van goedkope arbeiders (denk aan het beeld van de “Poolse loodgieter”) en voor delokalisatie, getemperd door de beloftevolle kansen in deze “emerging markets”, die al snel sterker gingen groeien dan onze oude westerse economieën.

Als politiek begrip was Europa dus in de naoorlogse periode van Koude Oorlog verengd tot West-Europa. Maar dat verengde begrip kon sinds de val van de Berlijnse Muur niet meer worden volgehouden. Dus was de vraag aan de orde: wat met de gemeenschappelijke structuren, die “Europa” had uitgebouwd en die duidelijk West-Europees, liberaal-democratisch en transatlantisch van aard waren? Wat met de Raad van Europa, de Europese Unie, en zeker de NAVO? Alleen de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) had een pan-Europese signatuur en kon dus het hele geografische Europa omvatten (en zelfs nog meer, want ook de Verenigde Staten en Canada werden lid van deze brede veiligheidsorganisatie). Wellicht hadden die organisaties met hun geur van Koude Oorlog moeten verdwijnen en hadden zij plaats moeten maken voor nieuwe pan-Europese structuren. Maar gedane zaken nemen geen keer.

“Europa” is ongetwijfeld niet alleen een geografisch en politiek begrip, maar ook een cultureel begrip. Europa wortelt in de joods-christelijke traditie, die prachtige religieuze kunst heeft voortgebracht. Soms zegt men wel eens dat Europa eindigt waar de laatste gothische kerk staat. De vraag naar de christelijke wortels van Europa werd opnieuw erg actueel in de discussie over de conventie, die een nieuwe grondwet voor Europa zou uittekenen. Over de kwestie of in de preambule van zo’n Europese basistekst moet worden verwezen naar de christelijke traditie in Europa, verschilden de meningen aanzienlijk. Is Europa ook een religieus begrip? En als dat zo is, moet de religieuze diversiteit dan niet als belangrijke rijkdom worden beschouwd, en niet als bedreigende factor? Polen nam het voortouw om de christelijke waarden in Europa sterk te benadrukken. Maar ook in Turkije, een groot land in het oosten van Europa, dat ook voor een stuk in Azië ligt en waarvan het grootste gedeelte van de bevolking islamitisch is, speelt de “religieuze factor” een belangrijke rol in zijn Europese integratieverhaal. Ook daar wordt immers de scherpe druk aanvoeld om een westers land te worden én tegelijkertijd stijgt in Turkije de vrees voor verlies aan identiteit als gevolg van Europees lidmaatschap. Merkwaardig is de tegenstrijdigheid in de standpunten die rond deze problematiek in de Europese lidstaten worden ingenomen: zo vindt men in Frankrijk dat het hoofddoekendebat in het kader van de voortschrijdende tendens tot laïcisering moet worden gevoerd, terwijl datzelfde land in verband met de toetreding van Turkije tot de Europese Unie dan weer de christelijke kaart speelt. Het is in elk geval goed dat deze discussie plaatsvindt, want Europa was al te zeer aan het verengen tot een begrip, dat vooral een economisch draagvlak had.

Wanneer wij ons dus de vraag stellen “Hoever kan Europa oostwaarts reiken?”, dan gaat het dus niet alleen om de vraag *hoe ver* Europa zich geografisch kan uitstrekken, maar ook *hoever*

het begrip Europa zichzelf economisch, cultureel en politiek kan uitrekken om geloofwaardig en doenbaar te blijven. Eerder dan om een geografisch begrip van Europa gaat het dan om een constructie, de Europese idee.

De vraag naar *hoever* (te onderscheiden van *hoe ver*) Europa oostwaarts moet reiken, en hoe dat proces kan worden bekeken, is zeker in een stroomversnelling geraakt toen ook de Europese Unie haar lidmaatschap oostwaarts ging uitbreiden, nadat de OVSE, de Raad van Europa en de NAVO daarin reeds waren voorgegaan.

Twee botsende Nabije Buitenlanden

Nog verder oostwaarts kijkt het uitgebreide “Europa” naar de landen, die haar nieuwe burenen werden na de uitbreidingsgolven van 2004 en 2007. Kunnen landen zoals Oekraïne, Moldavië of zelfs Georgië tot “Europa” gaan behoren? Waarom zou Oekraïne, wanneer het voldoet aan de Europese uitbreidingsvoorwaarden, niet mogen toetreden in het Europese koor? En wat met Wit-Rusland, dat zo mogelijk nog meer centraal in het Europese continent ligt, maar dat wordt bestuurd door “de laatste dictator” in Europa?

In 2003 heeft de Europese Unie de knoop doorgehakt: de Nieuwe Nabuurschapspolitiek ziet de burenen van de uitgebreide Unie vooral als veiligheidsbuffers, die samen met de Mediterrane landen als een bevriende cirkel rond de uitgebreide Europese Unie liggen. Europees lidmaatschap wordt hun niet beloofd, wel een soepele houding inzake samenwerking. Ze zullen de condities van de Europese Unie niet hoeven te slikken op dezelfde wijze als van de erkende kandidaat-lidstaten wordt verwacht. Met de Nieuwe Nabuurschapspolitiek riep “Europa” dus zijn lidmaatschapsuitbreiding voor het eerst na de val van de Berlijnse Muur een halt toe. Maar desondanks staan er nog wachtenden voor de deur. Kroatië en de Balkanlanden, die met de Europese Unie door Stabilisatie- en Associatieakkoorden zijn verbonden, krijgen immers wél de belofte van lidmaatschap. En wat met Turkije, dat nu al meer dan veertig jaar op lidmaatschap wacht? “Europa”, zo wordt alsmaar duidelijker, heeft de grenzen van zijn rekbaarheid bereikt.

Precies omdat de Europese Unie haar ambitie tot verdere uitbreiding van haar lidmaatschap naar het oosten opgaf, kon zij zich gaan richten op andere zorgen, voornamelijk verbonden met haar veiligheidsproblemen. De Europese Unie zou in haar “Nabije Buitenland”, in het onrustige Trans-Nistrië in Moldavië en in Zuid-Ossetië en Abchazië in Georgië aan conflictpreventie gaan doen.

In haar naïviteit had de Europese Unie zelfs ook Rusland in die Nabije Buitenlandpolitiek opgenomen. Maar dat was een stap te ver voor Rusland. Rusland wilde niet figureren in zo’n EU-centrisch Europabeeld. Het wenste op het Europese continent als gelijke partner te worden behandeld met de Europese Unie. De Europese Unie kwam Rusland tegemoet door vier Gemeenschappelijke EU-Rusland Ruimten te creëren, die wat Rusland betreft in de plaats kwamen van de Nieuwe Nabuurschapspolitiek. Zo’n akkoord was wel bizar op zich: als er sprake was van een gelijk partnerschap met de Europese Unie, moest Rusland dan niet worden benaderd in het kader van het Gemenebest van Onafhankelijke Staten (het zogenaamde GOS)? Had de Europese Unie te doen met een Rusland dat een normaal land was geworden, of met een Rusland, dat zijn ambities en zelfs zijn identiteitsgevoel ver buiten zijn grenzen situeert? Had Rusland ook niet zijn eigen Nabije Buitenland, namelijk de ex-unierepublieken van de vroegere Sovjet-Unie (met dien verstande dat de Baltische staten intussen reeds lid zijn geworden van de Europese Unie, en dat verschillende van deze ex-unierepublieken ook deelnemen aan de Nieuwe Nabuurschapspolitiek van de Europese Unie)?

Sinds de Poetinperiode is duidelijk geworden dat Rusland GOS-landen zoals Oekraïne, Wit-Rusland maar ook de Centraal-Aziatische republieken, en zelfs de woelige Kaukasusrepublieken niet zomaar loslaat. In de nasleep van de rel over het oorlogsmonument in het Estse Tallin in april 2007 maakte het Kremlin met een nooit geziene massieve cyberaanval op Estland duidelijk dat het hele bestuur van dit land in een mum van tijd door Moskou kon worden verlamd. Dergelijke tekenen tonen de Russische ambitie tot machtsuitbreiding in Europa, niet meer volgens de regels van de Koude Oorlog, maar op een evenzeer en zelfs veel meer bedreigende manier. Rusland heeft zich politiek en militair ook in de post-Sovjetruimte (zoals in de satellietlanden van Centraal- en Oost-Europa) een laag profiel toegemeten, om vervolgens economisch sterk uit de hoek te komen via zijn energiepolitiek. Het twistgesprek met Oekraïne en Belaroes over energiebevoorrading is daar een illustratie van, maar veel meer nog verklaart de strategische planning van pijplijnverbindingen in het GOS hoezeer de Russische buitenlandse politiek thans volgens economische hoofdlijnen verloopt. Rusland ziet zijn geo-economische invloedssfeer ook verder reiken dan alleen zijn Nabije Buitenland in de voormalige Sovjetrepublieken. Bewijzen daarvan zijn de onderhandelingen over Russische pijplijncontracten met Servische en Bulgaarse energiemonopolies met het oog op de “South Stream”-pijplijn, en de Noord-Europese pijplijn, die Rusland rechtstreeks met Duitsland moet verbinden, en die landen als Polen, en de Baltische staten wil vermijden. EU-initiatieven zoals het Nabuccoproject of het Tracecaproject staan nog maar in de steigers. Midden maart van dit jaar heeft de Europese Unie in de persoon van Commissievoorzitter José Manuel Barroso voor het eerst de term “energieoorlog” in de mond genomen, naar aanleiding van de discussie over de gasbellen, die door de opwarming aan de Noordpool zouden vrijkomen. Zover is het gelukkig nog niet gekomen, maar we moeten ongetwijfeld rekening houden met twee overlappende Nabije Buitenlanden, waar landen zoals de Baltische staten, Oekraïne, Moldavië en Georgië een sleutelrol innemen, en met een Rusland, dat een sterke, niet-geïntegreerde speler wordt op het Europese territorium. Een Rusland dat niet alleen naar Europa maar ook naar Azië kijkt. Het mogelijke perspectief van Russische integratie in Europa is dus een waanbeeld, dat door Rusland zelf is gecreëerd, en dat we resoluut terzijde moeten schuiven. Rusland zal geen Europese teksten aanvaarden, die het zelf niet mee heeft onderhandeld. Ondanks de ondertekening door Rusland in 1994 zal het Energiecharter daarom geen rol kunnen spelen in de Euro-Russische verhoudingen. Er moeten dus akkoorden van een nieuw type komen, want beide partners hebben elkaar nodig. Belangrijk is daarbij het element van trade-off met de mensenrechtenbescherming, zoals we in het geval van Tsjetsjenië hebben moeten ervaren. Nu Rusland één van de belangrijkste verdragen over de wapenbeperking in Europa heeft opgezegd, het Verdrag over de beperking van Conventionele Wapens (het zgn. CFE-verdrag), rijst de vraag hoe het nu verder moet met de militaire veiligheid op het Europese continent.

De landen “tussenin”

Sinds de oorlog in Irak, toen verschillende Centraal-Europese landen zich achter de Verenigde Staten schaarden, spreken we in ongehoord manicheïstische termen over het “oude” en het “nieuwe” Europa, een merkwaardige indeling als men bedenkt dat de Centraal-Europese staten evenzeer tot het oude Europa behoren. Bohemen werd in de middeleeuwen als het hart van Europa gezien.

Toen ze eenmaal lid geworden waren van de Europese Unie, zijn de Centraal-Europese landen zich erg eigengereid gaan opstellen. Vooral Polen, als het grootste land in de regio, wil een hoofdrolspeler worden in de Centraal-Europese groep. Onder de Kaczynskiregering nam dat zelfs hilarische vormen aan, toen president Kaczynski zijn vraag om meer stemgewicht in de Unie wilde ondersteunen door te stellen dat Polen een land van 66 miljoen burgers zou zijn geweest, indien Polen niet zoveel slachtoffers had gekend tijdens de Tweede Wereldoorlog. Anti-Duitse stellingnamen zijn overigens geen uitzondering bij de Poolse “rechtse vleugel”. Het project van de Noord-Europese Pijplijn werd door leidinggevende conservatieve politici wel eens een nieuw “Hitler-Stalinpact” genoemd, waaruit duidelijk blijkt dat de geschiedenis en de angsten van de twintigste eeuw nog steeds een belangrijke rol spelen in de huidige Poolse maatschappij. Begrip voor die Poolse vrees om door zijn burens niet ernstig te worden genomen als soevereine partner, is hier niet misplaatst. De Duitse politici moeten het “onprofessioneel” gedrag van hun Poolse collega’s niet weglachen en ridiculiseren. Zij kennen maar al te best de geschiedenis van Polen als een vaak weerloze en getraumatiseerde staat, die zijn zelfvertrouwen nog steeds niet heeft hersteld, en die onrustig waakt over zijn nationale onafhankelijkheid.

Maar hoe zit het met de houding van Rusland ten aanzien van deze “landen tussenin”? Heeft Rusland de voormalige satellietlanden in Centraal-Europa volledig prijsgegeven aan de Europese Unie of, sterker nog, aan de Verenigde Staten? Die indruk werd gewekt toen Rusland tijdens de Gorbatsjovperiode zijn troepen massaal uit dit gebied terugtrok. Maar toen de Europese Unie de beslissing had genomen om acht Midden-Europese landen tot het lidmaatschap toe te laten, veranderde Ruslands “gedoogbeleid”. Iedereen herinnert zich nog de Kaliningradkwesie, toen Rusland het vroegere Königsberg als testcase gebruikte om de Europese Unie te confronteren met de gevolgen van haar eigen uitbreidingsbeleid. Kaliningrad werd immers als gevolg van de uitbreiding een Russische enclave binnen de Europese Unie en een exclave van het Russische territorium. Rusland verzette zich ook tegen een automatische uitbreiding van het EU-Rusland Partnerschaps- en Coöperatieakkoord naar de Midden-Europese staten toe: het economische verlies dat Rusland daardoor leed, zou eerst op gepaste wijze moeten worden gecompenseerd. En Rusland heeft op de meeste punten zijn slag thuisgehaald. Het is een illusie te denken dat de Centraal-Europese landen nu definitief zijn verdwenen uit de Russische invloedssfeer. Landen van Midden-Europa zijn in de meeste gevallen voor 80 à 90% afhankelijk van Russische olie en Russisch gas. Na Polen verzet nu ook Litouwen zich om die reden tegen een vernieuwing van het Partnerschaps- en Coöperatieakkoord met Rusland. En nu Lukoil in ons straatbeeld verschijnt en Gazprom in de Kempen naar ondergrondse opslagplaatsen zoekt, mogen wij in Vlaanderen ook wel eens vragen gaan stellen over de Russische bedoelingen. Op veiligheidsgebied tekent zich in Europa duidelijk een nieuwe rivaliteit af tussen Rusland en de Verenigde Staten. De discussie in Tsjechië en Polen om Amerika toe te staan elementen van een raketafweersysteem op hun territorium te installeren, veroorzaakt diepe politieke verdeeldheid bij de bevolking. Rusland ziet deze maatregel als een vijandige stap van een pro-Amerikaanse NAVO. Het antwoord van Rusland zal komen, en het zal nucleaire tonaties niet schuwen.

De onrustige Balkan

De Europese Unie heeft bij de eerste gewelddadige conflicten in Bosnië en in Kroatië moeten erkennen, dat zij de etnische spanningen in de Balkan onderschatte. Snel bleek dat “Europa” niet in staat was om de ontstoken haarden te blussen. Toen reeds werd duidelijk dat bij gebrek aan een effectieve overkoepelende gezagsstructuur, de samenstellende delen van Europa in de onrustige Balkan een acuut veiligheidsprobleem ondervinden. Niemand kon beletten dat ze in

een intensieve, gewelddadige machtsstrijd verwikkeld raakten. Voor Bosnië werd uiteindelijk in 1995 het Daytonakkoord uitgewerkt, een ingewikkeld federaal concept, bewaakt door de internationale gemeenschap, dat niet de nodige rust heeft gebracht. Maar niemand heeft eind van de jaren negentig de betekenis van de NAVO-inval in Kosovo kunnen inschatten. Dat voorval heeft Rusland beschouwd als een onaanvaardbare zet van een aanmatigend, en zelfs militair agressief “Westen”. De interventie van de NAVO in Kosovo zal wellicht nog voor de belangrijkste nasleep zorgen: Rusland beschouwt deze operatie “out of area” als een ware aanfluiting van de internationale gemeenschap en het internationaal recht.

Rusland waarschuwt dat de onafhankelijkheid van Kosovo een precedent wordt voor alle opstandige gebieden, die zich niet thuisvoelen in de staat waarin zij leven: niet alleen binnen ex-Joegoslavië, de Republika Srpska in Bosnië bijvoorbeeld, maar ook de “bevroren” conflicten in Georgië (Abchazië en Zuid-Ossetië), Moldavië (Trans-Nistrië) en Azerbeidzjan (Nagorno Karabach). Als al die gebieden beginnen te bewegen, dan is het gedaan met de relatieve rust in Oost-Europa. De meeste van die gebieden (met overwegend Russische bevolking) hebben trouwens al bij referendum beslist dat zij, wanneer zij onafhankelijk worden, zich meteen bij Rusland wensen aan te sluiten. De landen van de Europese Unie staan onder druk van de Verenigde Staten om Kosovo’s onafhankelijkheidsverklaring te erkennen. Maar dat betekent een wijziging in het beleid van de Europese Unie, die voor dergelijke beslissingen in de regel de Verenigde Naties volgt.

En wat met een toekomstig lidmaatschap van Servië? Een Stabilisatie- en Associatieakkoord met Servië wordt vooralsnog in zijn implementatie tegengehouden omdat Servië niet voldoet aan de voorwaarde van volledige samenwerking met het Joegoslaviëtribunaal in Den Haag. Maar wat de grond van de zaak betreft: hoe kan de Europese Unie een politiek akkoord sluiten wanneer het Kosovo benadert op een manier die haaks staat op het Servische aanvoelen van “zijn” Kosovo als de wieg van zijn beschaving en geschiedenis? Hier komt een breuklijn naar boven, die het postcommunistische Europa diep verdeelt. In de grote opdeling tussen Rome en Byzantium ligt de Balkan ook reeds aan de andere kant van de grens. Hier zijn religies belangrijke spiegels van nationale identiteit. Hier kunnen leiders meer macht in hun persoon verenigen vanuit een autocratische traditie. Hier leven tal van talen en ethnieën zonder duidelijke territoriale opdeling. Dromen van een Groot-Servië, een Groot-Albanië of een Groot-Kroatië kunnen hier moeilijk verdwijnen: ze horen bij een geschiedenis die elk volk anders uitlegt. Toch moeten we zorgvuldig een primitief primordialisme vermijden, volgens hetwelk zogenaamd objectieve tegenstellingen van culturele, ideologische, etnische of religieuze aard verantwoordelijk zouden zijn voor conflicten tussen en binnen staten. Precies omdat er geen kader meer is, waar op legitieme wijze belangen en standpunten die haaks op elkaar blijken te staan, met elkaar kunnen worden verzoend, is stabiliteit, samenwerking en samenleving zoek.

Schengen: de buitengrenzen van “Europa”?

Op 21 december 2007 werden de controles aan de binnengrenzen van negen EU-lidstaten afgeschaft. Vrij verkeer van personen werd nu mogelijk van en naar Tsjechië, Slowakije, Polen, Hongarije, Slovenië, Estland, Letland, Litouwen en Malta. Angela Merkel, die als Oost-Duitse gedurende 35 jaar achter de Muur had geleefd, mocht als Bondskanselier van het verenigde Duitsland aan het drielandpunt Duitsland-Polen-Tsjechië de opheffing van de grenscontroles meemaken. Dat de historisch zwaar beladen Oder-Neissegrens tussen Polen en

Duitsland wegviel, vierden tweeduizend burgers met het zingen van de Ode an die Freude. Het leek inderdaad op een tweede val van de Berlijnse Muur.

De logica van het Schengensysteem brengt echter ook mee dat de gemeenschappelijke buitengrenzen beter moeten worden beschermd en dat gemeenschappelijke regels gelden voor de afgifte van een visum dat geldig is voor het hele Schengengebied. Aan de nieuwe buitengrenzen moeten de veiligheidsmaatregelen ook worden verhoogd. Polen moest als voorwaarde om toe te treden tot het Schengengebied beloven om drastische maatregelen te nemen aan de grenzen met Oekraïne, Wit-Rusland en de Russische enclave Kaliningrad, die sinds 2004 buitengrenzen van de Europese Unie zijn. “Schengen mag geen kloof doen ontstaan tussen ons en onze burens. We mogen geen nieuwe muur optrekken”, zegt de Poolse overheid. Maar in de praktijk moet men de waarheid onder ogen zien. Een slecht bewaakte buitengrens is immers ook een opening voor mensensmokkelaars die diep uit de Nieuwe Onafhankelijke Staten van het GOS komen. Ook voor asielzoekers in Polen gelden de nieuwe vrijheden van de Europese burgers niet. Met andere woorden, de politieke veiligheidsgemeenschap van Schengen heeft ook haar exclusieve kanten: zij kan niet garant staan voor een echt verenigd Europa.

Hoever kan Europa oostwaarts reiken?

Europa heeft een nieuw “grand design” nodig³. Het “Europa” van na de Tweede Wereldoorlog kan de Europese gedachte, hoe belangrijk ze ook blijft, niet meer waar maken, ook niet en zeker niet in zijn “uitgebreide” vorm. Ook Europa’s transatlantische band is aan herziening toe. Tijdens de laatste NAVO-top in begin april 2008 konden de “oude” leden van de Europese Unie de Amerikaanse president er (tijdelijk) van weerhouden om Oekraïne en Georgië toe te laten tot het “Membership Action Plan”, dat voorbereidt op NAVO-lidmaatschap. Maar dit zal de Verenigde Staten niet verhinderen om de NAVO-uitbreidingskoers aan te houden, en de Europese Unie daardoor moreel onder druk te zetten om zich te openen naar deze landen toe. Dit is geen goede zaak voor “Europa”, de kracht van haar keurmerk neemt zienderogen af.

Op de vraag: “hoever kan Europa oostwaarts reiken?” is het verrassende antwoord: “zover als Rusland het toelaat”. Wanneer minister van Buitenlandse Zaken De Gucht – naar aanleiding van de Kosovaarse onafhankelijkheidsverklaring – beweert dat men Rusland niet moet toestaan om de Europese agenda te bepalen, dan haastte hij zich om daaraan toe te voegen dat men Rusland ook niet nodeloos voor het hoofd moet stoten.

In dit uitgelezen forum van het Vlaams Parlement lijkt het mij belangrijk te waarschuwen: Rusland beoogt een ongeziene machtsuitbreiding in Europa⁴. Deze zaak kunnen we niet aan politici, diplomaten en private ondernemingen overlaten; heel Vlaanderen moet bezorgd zijn om die zeldzame parel, die “Europa” is. Dit keer moeten we het niet in het Frans zeggen.

³ “Grand designs” voor Europa, zoals die reeds in de zeventiende eeuw zijn uitgewerkt door Crucé, Sully, Comenius en Saint-Pierre, en in de twintigste eeuw door Coudenhove-Kalergi of Altiero Spinelli: Denis de Rougemont, *Vingt-huit Siècles d’Europe. La Conscience Européenne à travers les textes: d’Hésiode à nos jours*, Paris, Payot, 1961; J.Pinder, *European Community. The Building of a Union*, London, Croom Helm, 1993.

⁴ Zo ook: Edward Lucas, *De Nieuwe Koude Oorlog. Hoe het Kremlin Rusland en de wereld bedreigt*, 2008, Amsterdam, Nieuw Amsterdam uitgevers, 320pp.

Inderdaad, “Wij moeten schrik hebben”, omdat de Europese eenmaking wordt bedreigd⁵. Niet alleen is Rusland een sterke niet-geïntegreerde speler geworden op het Europese continent, maar bovendien loopt het mooie project van de Europese identiteit aanzienlijk gevaar. De Europese Unie wordt namelijk door Rusland bedreigd in haar legitimiteit om “Europa” te vertegenwoordigen. Hetzelfde geldt voor de andere Europese en trans-Atlantische instellingen, die uit de Koude Oorlog dateren. De politieke kaart van Europa is grondig gewijzigd, en zowel de Europese idee als de Europese instellingen moeten dringend worden herzien. En nee, het Verdrag van Lissabon geeft geen antwoord op deze prangende vraag. Het betekent niet meer dan “Kurieren am Symptom”. Europa moet niet oostwaarts reiken, Europa moet pan-Europees worden herdacht. En dat betekent onder meer dat Europa zich in zijn politieke concept opnieuw moeten gaan profileren ten aanzien van Rusland, de Verenigde Staten en Azië⁶. Zoniet, bestaat het gevaar dat Rusland tot finlandisering van Europa zal overgaan. De uitbouw van bilaterale economische verhoudingen met de afzonderlijke lidstaten (in plaats van met de EU als geheel) wijst in die gevaarlijke richting. Bovendien moet worden vermeden dat Europa opnieuw het speelveld van Rusland en Amerika wordt. Dat betekent dat het uitgebreide Europa om te overleven met één stem moet kunnen spreken, niet alleen in zijn relatie tot de Verenigde Staten en Rusland, maar ook, en in de eerste plaats ten aanzien van de Aziatische landen. Eurazië wordt immers in het wereldbeeld van morgen opnieuw een “mesoregio” van formaat.

⁵ Verwijzing naar de legendarische rede van de toenmalige Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak (1899-1972) op 28 september 1948 voor de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties.

⁶ Kishore Mahbubani: *The New Asian Hemisphere, The Irresistable Shift of Global Power to the East*, 2008, Public Sphere, 336 pp.